

UNA REFLEXIÓ ENTORN DE LA RELACIÓ DE LA FILLA AMB LA SEVA MARE. DIÀLEG AMB NA LUISA MURARO.

Entrevista realizada por Montserrat Guntín i Gurguí.

Na Luisa Muraro va néixer a Montecchio Maggiore, Vicenza, el 1940. És filla d'una nombrosa família d'onze germans. Estudià filosofia a la Università Cattolica de Milà. La seva carrera acadèmica fou interrompuda per motius polítics l'any 1968 quan tot just començava. Llavors és quan fou professora a l'escola obligatòria. Actualment és professora i investigadora de la Universitat de Verona, on va donar vida l'any 1984, junt amb d'altres filòsofes, a la comunitat filosòfica Diótima. Elles són les autores de quatre obres col·lectives: *Il pensiero della differenza sessuale*. La Tartaruga, (1987). *Mettere al mondo il mondo* (1990), (Trad. Barcelona, Icaria, 1996). *Il cielo stellato dentro di noi*. La Tartaruga, (1992). I *Oltre l'uguaglianza le radici femminili della autorità*. Liguori, (1995). També forma part de la Llibreria de dones de Milà, junt amb elles ha publicat *Non credere di avere dei diritti* (trad. Madrid, horas i Horas, 1991). Personalment ha signat estudis de lingüística i d'història de les dones. El 1991 va publicar *L'ordine simbolico della madre* (trad. Madrid, horas i Horas, 1994). Darrerament ha publicat *Lingua materna scienza divina, Scritti sulla filosofia mistica di Margherita Porete* (Nàpols, D'Auria, 1995). I *Lingua e verità in Emily Dickinson, Teresa di Lisieux, Ivy Compton-Burnett* (Milà, Libreria delle Donne, 1995, Quaderni di Via Dogana, No 1.).

«Jo afirmo que saber estimar a la mare fa ordre simbòlic». (*El orden simbólico de la madre*, pàg. 21.)

«He nascut en una cultura en què l'amor a la mare no s'ensenya a les dones. I tanmateix és el saber més important, sense el qual és difícil aprendre la resta i ésser originals en alguna cosa». (Ibídem, pàg 20).

«El simbolisme no metafòric de la mare (...) ja té el seu lloc, de fet, i un lloc solidíssim, una fortalesa, en la nostra infància». (Ibídem, pàg. 13)

He triat aquestes frases del llibre «El orden simbólico de la madre» de na Luisa Muraro amb la intenció d'introduir-nos dins l'atmosfera nova, clara i potent que ella aconsegueix de crear en aquesta obra. L'ordre simbòlic de la mare és el concepte que inspira a l'autora per fer la investigació que ens presenta en aquest llibre, és un concepte pensat junt amb altres dones -dels dos grups esmentats abans- amb les quals fa política i filosofia des de fa molts anys. El seu pensament està guiat, també, per la pràctica del fer -com elles mateixes l'anomenen-, per la pràctica política i de relació entre dones, la qual cosa fa augmentar en gran mesura la força de les tesis del llibre.

És una obra que té la capacitat de nomenar, fer emergir i donar significat a un fet i una experiència reals: la mare és qui ens dona la vida, la mare -o qui per ella- és qui ens dona el llenguatge i la referència amorosa i de llibertat originals. Un fet i una experiència que resta zelosament ocult sota l'espessor del simbolisme patriarcal, però que malgrat els esforços de cancel·lació sempre roman latent i es manifesta com una falta bàsica. L'ordre simbòlic de la mare és un concepte trencador i a la vegada d'obertura, és a dir, és d'aquells que afavoreix un canvi ja que, fer-lo teu, fa que esdevingui necessari d'immediat el cercar noves mediacions, exigeix veritats. I això és just el que em va succeir a mi en rebre l'impacte d'una afirmació concreta que hi fa la Luisa que, de fet, és la que dona sentit a aquest treball; ella diu: *saber estimar la mare real -i mai en sentit metafòric- és condició fonamental per poder partir d'una mateixa*.

Aquesta afirmació té dues parts, començaré per la segona. Estic

persuadida que el «partir de sí» és el que totes -i possiblement tots- desitgem més o menys en el fons del nostre cor. Crec que és així, malgrat que és molt difícil percebre amb claretat i donar valor significatiu a aquest desig, immerses com estem en un ordre que promou amb els seus significats i les seves representacions tot el contrari, ja que, per mantenir-se necessita fomentar afeccions a relacions de poder, dins les quals és impossible l'amor. L'amor -amb totes les seves dimensions- sembla talment atrapat en un cul de sac..., és aquest un dels nefastos resultats del robatori patriarcal dels atributs i les capacitats maternes?..., estarà embullat també el nostre desig en aquest cul de sac?...

Tanmateix però, és en la primera part de l'afirmació de la Luisa en la qual ara m'haig de centrar. Efectivament, la meua experiència professional com a psicoanalista heterodoxa, em confirma que existeix en les dones la imperiosa necessitat de saber estimar la seva mare real. El fet d'ésser testimoni privilegiat, dins el marc de la meua feina, del procés de trobada de sí d'un bon nombre de dones, em corrobora que: la relació amb la pròpia mare és un tema omnipresent, implícitament o explícit, en tots els treballs psico-simbòlico-afectius amb dones, i és predominant el benestar d'elles amb elles mateixes en aquells casos en què, realment, han assolit una bona relació amb la seva mare. Per bona relació entenc aquella en la qual hi ha un contacte bo, sincer i real, un contacte sempre mediat per la filla adulta, la qual conté dins seu la nena que va ésser amb la seva mare -i que en certa mesura encara és i sempre serà-, la filla, ara adulta, que ha estat capaç de re-conèixer, comprendre i estimar a aquella nena aterrida pel mut i incompreensible tall que va patir. No considero sana la relació -envers la mare o envers qui sigui- d'idealització, de sobrevaloració, o la relació intel·lectualitzada de la qual en parlaré una mica més avall. Desestimo tots els mecanismes posats al servei d'ocultar el conflicte amb la pròpia mare que, per força, existeix, ja que aquest és inherent a l'ordre simbòlic patriarcal dins del qual totes hem estat socialitzades.

La relació amb la mare, dins el patriarcat, és per a les dones una

incògnita plena d'ambivalències vivenciades com un magma de sentiments d'amor i odi en ampli ventall. Mai no hi trobem, però, la indiferència (que és el contrari de l'amor) i no sembla tenir-hi cabuda dins aquesta relació que, malgrat tot, continua sent la primordial. El caos a què aquesta relació dóna lloc és, sens dubte, desordre simbòlic i té a veure amb el mal destí, per dir-ho d'alguna manera, que ha sofert l'antiga afecció a ella amb el pas del temps i l'obligació muda d'haver de renunciar al que ella representava originàriament; la conseqüència és una experiència força frustrant i molt dolorosa.

El conflicte amb la mare s'intenta controlar a través d'intellectualitzacions sota les quals s'oculta. La racionalització és un mecanisme lògic que s'utilitza com a defensa per evitar la davallada al propi infern, fet que sembla ser inevitable, ara per ara, si de veritat volem resoldre la relació d'una amb una mateixa lligada inextricablement a la relació de la filla amb la seva mare. Cap mecanisme intel·lectual pot donar resposta al conflicte de què estic parlant ja que aquest romandrà al camp emocional mentre no pugui ésser simbolitzat.

Si això és així, la pregunta que cal fer-nos a continuació és quasi òbvia: Quins són els impediments subjectius que fan tan difícil i dolorós el procés de la consecució de tan bell objectiu?

Ocupada amb tot això, i com sempre cercant respostes, vaig llegir amb especial atenció «L'Ordre Simbòlic de la mare» de la Luisa Muraro, i poc després ella ens donà l'oportunitat de parlar-ne llargament a la Llibreria Pròleg el dia 20 de maig de 1995. Dues hores abans em va concedir amablement de tenir amb ella la conversa que transcriu a continuació. En aquest diàleg, en el qual li plantejo d'entrada el que a mi em sembla un problema difícil; no hi ha, ni de bon tros, la solució que cerquem però sí la intenció d'iniciar la difícil recerca.

M.G. En primer lloc vull donar-te les gràcies Luisa, perquè la tesi del teu llibre té sentit per a mi i, de fet, la constato com a vertadera tant

en mi mateixa com en la pràctica de la meva feina. El vostre pensament i la vostra política ens donen interessants claus de llibertat.

A fi de situar-nos et diré quin és el lloc material des del qual et parlo: com ja saps sóc psicòloga psicoterapeuta formada dins de la psicoanàlisi més ortodoxa; no obstant això, he integrat -no sense dificultats al principi- aquest saber i forma de percebre el món diferent que m'ha donat la teoria i la pràctica feminista. Treballo fonamentalment amb dones. No és fàcil de definir sintèticament el meu rol quan treballo, però puc dir que em situo com a receptacle o continent viu i en dialèctica amb l'altre. L'objectiu comú és el desxiframent de sentit o de la «forma interior» del seu món intern. Tenir present els codis i el funcionament de l'ordre patriarcal m'és útil a l'hora de comprendre el desordre simbòlic o la patologia de l'altre. És en aquest camp on m'esforço en aplicar el meu saber.

Fotografia: Wanda Vergna

Luisa Muraro

El meu ésser dona i per tant el meu sentir i codificar el món d'una manera diferent em situen, en certa forma, fora de la llei. Estic, per dir-ho així, emancipada també respecte els cànons de la psicoteràpia tradicional. Com tu saps la meua professió significa, en el patriarcat, un dispositiu de poder important.

En «El Orden Simbólico de la Madre» ens dones el concepte d'aquest Ordre Simbòlic diferent, que per ser tal -dius-, entre altres coses, ha de buidar-se de contingut psicològic. Fins aquí d'acord. Però per estar en ell i per crear-lo, per fer-lo teu i així poder partir d'una mateixa, ha de substituir-se -continues dient- l'antiga afecció infantil a la mare per saber estimar-la ara. Aquest sí que és un acte que, al meu entendre, requereix una disposició afectiva i psicològica conscient i actual ja que, com deixes molt clar, no és en sentit metafòric. És just en aquest punt on trobo, des del meu lloc -tan personal com de treball- un gran obstacle. Jo crec que la principal dificultat per saber estimar la mare consisteix en primer lloc, en la dificultat per saber-se estimar una mateixa. Entenc igual que tu que: «Tot el que he après bé d'alguna manera m'ho ha ensenyat ella». És cert... Estant encara en la «relació dinàmica de l'ésser amb l'ésser» es va haver de produir la dislocació del vincle amb ella i, per tant, amb la vida. Aquest trencament amb ella generà en mi un conflicte amb la vida que ella em va donar, deixant-me permanentment amb la sensació que la vida estava en un altre lloc. I això, equival a la posterior però immediata dislocació del vincle amb mi mateixa. Ara, és aquest trencament el que està en primer terme pendent de resolució. Analitzant en termes psicològics el que passa quan es produeix el trencament amb ella, penso que és així com es conflictua el propi món intern; amb aquest trencament que equival al principi del desordre simbòlic. És aquí on tinc el principal obstacle de la meua relació amb ella ara.

Encara immersa en «la relació de l'ésser part» vaig integrar els seus mecanismes obligatoris de trencament que, ara, són els meus, d'alguna manera en aquest punt: jo sóc ella, ja que, mediada per aquesta integració, els reproduïxo en la relació amb mi mateixa i

inevitablement amb els altres. En aquest aspecte tan íntim (inconscient) jo sóc la meua pròpia mare patriarcal.

L.M. Paradoxalment, sí.

M.G. Si no resolc el vincle amb mi mateixa, en apropar-me a ella entro en el caos.

En aquell moment de la infància en què l'intercanvi social s'inserta sobre l'intercanvi amb la mare es trenca l'intercanvi amb una mateixa i, des d'aquí i des d'aquest moment es roman alienada, escindida. Entenc que la negació d'allò Real -que en el patriarcat, per conveniència del seu ordre simbòlic, esdevé Imaginari- és el preu que s'ha de pagar per tal d'adaptar-se a la realitat patriarcal. Aquesta seria al meu entendre la causa principal de les patologies, o, el que és el mateix, tal com nosaltres (i alguns) considerem: del desordre simbòlic. D'aquest desordre està fet el mur que separa les filles de les mares, i fa pànic acostar-se a aquest mur. Aquesta és per a mi la major dificultat.

Crec que és per això que les filles emancipades es mantenen lluny i en actitud psicològica de rebuig amb la seva mare. Refugiades en aquesta llunyania i en aquest rebuig, allunyen i rebutgen, a la vegada, la pròpia relació amb sí mateixes: amb la seva nena interna abandonada, amb el seu cos... és el clàssic mecanisme de projecció. Penso que la mare real pot ésser substituïda moltes vegades, i entre d'altres coses, pel feminisme.

L.M. Per descomptat.

M.G. Em falten moltes mediacions per dir el pas d'un ordre subjectiu a un altre sense que aquest traspàs es visqui o se senti com una mort. I tanmateix que no hagué d'ocórrer necessàriament dins la privacitat d'un consultori i tractat com a malaltia emocional, corporal, etc., quan contràriament jo crec que el posar de manifest el desordre és un índex de salut. Sabem que el fet que sigui tractat com a

malaltia és amb la intenció implícita del no des-ordre.

Citant a Bontadini, defineixes l'ésser com l'energia capaç de rebutjar de si mateix el no res; i gairebé afirmes que poseïm l'experiència d'aquesta energia provinent de la nostra antiga relació amb la mare. Jo estic segura que sí. Si no hagués estat per la imprompta d'aquest primer temps en què la mare -o qui ocupés el seu lloc- creà el vincle psíquic, la vida psíquica i emocional, i per tant humanitzà la criatura i li fundà així l'ésser potencial, les persones mai no trobarien la referència en elles mateixes per recuperar-se per si mateixes. Jo diria que el meu treball consisteix en ajudar a canalitzar l'antic intercanvi que la mare va començar, -ara entenc millor que abans (ho sabia sense ser-ne del tot conscient) que ho faig com a mediatadora,- intentant recuperar el llenguatge que la persona amb la qual treballa mantenia mútuament amb la seva mare durant el primer temps. Però si la relació total amb ella no hagués existit mínimament ni jo ni ningú no podria ajudar a recuperar res. Escolto i sento -jés apassionant!- a aquest ésser que lluita per ésser i que, efectivament, com tu dius, sempre diu la veritat: en els somnis, en els lapsus, en els símptomes... El gran problema és que en aquest ordre simbòlic no té lloc...

L.M. T'he escoltat i trobo que tota la teva lectura és sensata, és original teva, en fas una lectura en la qual tradueixes les coses que jo dic en el lloc del teu treball. Penso que ho he entès força bé, i el que tu fas respon al que jo he intentat dir. Veig que no són preguntes el que tu em fas si no que em planteiges dos problemes.

El primer problema és que, donat el fet que la relació amb la mare ha quedat muda, avui, és difícil elaborar això en el teu treball perquè la dona adulta no ha après les paraules de la mare, aquest és el problema. La Françoise Doltó ha treballat amb nenes i nens abandonats per la mare i per tant havia de treballar amb l'amor de la mare; ella sempre tenia aquest fet present i treballava amb les coses que la mare no havia dit. Ella els deia, i això era suficient per la referència: «La teva mare t'ha estimat perquè t'ha fet. El cos de la mare per portar al món un nen o una nena viva, ha estimat».

El segon problema que tu plantejges és d'ordre social, ja que l'ordre social no dóna sentit a aquest treball de retrobament de la paraula i de la relació materna... ¡Però això mateix és la resposta!. El primer problema és propi i específic del vostre treball amb la psicologia, però el segon problema és el propi de la política de les dones: el de donar sentit i també existència simbòlica visible i social a aquesta interrogació. Poso un exemple: en la filosofia, en la història de la filosofia no es parla mai de la relació de la mare amb la filla. Quan jo dono el seminari al centre Duoda parlo de la Margarita Porete i la confronto amb Martín Lutero, jo demostro que Martín Lutero està en una dificultat perquè el problema que ell tenia al davant era un fet que no havia pogut ésser tractat, que no havia pogut ser pensat, ja que havia de partir del sentiment d'una filla cap a la mare. Jo l'he posat en la interrogació científica, en la paraula pública... allà en el centre mateix per fer-li un lloc també social. Això és la política de les dones...

M.G.: És qüestió d'elaborar mediacions...

L.M.: Sí, sí, mediacions altes... no mediacions per anar sobrevivint i tan sols per a la dona víctima. Perquè les mediacions altes ajuden a totes les dones mentre que les baixes... per exemple: a una dona que ha estat violada li és de molt poca ajuda una mediació petita, mentre que una mediació alta i significativa li és de gran ajuda.

M.G. L'any passat vaig treballar amb grups de dones aquí a Barcelona i a Sudamèrica, concretament a Montevideo. El treball consistia en dotze temes donats en dotze sessions de dues hores cadascuna. Treballàvem el tema de la identitat femenina, jo els hi donava el tema la primera mitja hora i després parlaven elles. Vaig anomenar a la labor d'humanització de les criatures que la mare fa: Paidètica, ja que quan estava planificant parlar d'aquest tema me'n vaig adonar que no tenia nom...

L.M. Paidètica...bonic, bonic...ho entenc, conec el grec. És necessari posar nom a les coses.

M.G.: Luisa ¿Creus que l'afecció afectiva-sexual tantes vegades morbida, indesxifrable, horrible, etc., i sobretot per a les dones, és una desafortunada substitució de l'antiga afecció a la mare?

L.M.: Penso que sí.

M.G.: ¿Creus que el dramàtic desarrelament d'alguns joves a la vida, que posa en evidència una realitat social construïda sobre una base falsa, reclama urgentment i de nou una presència simbòlica materna? Em preocupen alguns joves...

L.M.: Cert. Estic treballant amb joves i veig que tenen problemes de depressió... d'anorèxia, etc. i això posa en evidència un simbòlic pobre, la presència materna sola no és suficient si no és traduïda a un simbòlic ric. Jo quan treballa amb joves, nois, per exemple, els parlo de Dante, quan Dante parla de la vida nova està parlant de l'ésser jove; els ensenyo a estudiar coses boniques, difícils, suggestives, poc tècniques, per mostrar-los que un simbòlic pur i ric, que és el que Dante està suggerint... que va a l'infern, després al purgatori i... finalment al cel... ¡és tota una gran aventura!. Efectivament, és necessària la presència materna traduïda a un simbòlic ric.

M.G.: ¡És clar, si existís seria a partir de l'«augere»!... de l'autoritat -com tu tant insisteixes- que fa créixer, la que guia cap a la llibertat, cap al contacte directe amb el món, però... és impossible, en aquest ordre social és molt difícil...

L.M.: ¡No és impossible!... No és impossible si tu tens la idea que això és possible. Si tu penses que és possible, si tu dius als altres que és possible, és possible perquè tu ho fas simbòlic.

Has parlat del teu treball amb la psicologia al principi de la nostra conversa. Has reivindicat la importància de la labor psicològica. Jo hi estic d'acord amb una condició: si el treball psicològic comprèn el moment de la invenció simbòlica; si la psicologia és només estar darrera del fet psicològic, no. Tot depèn de fora. Si el treball està fet

d'invenció simbòlica...d'obrir el cel, llavors d'acord.

Quan parlo d'en Lutero i na Porete, per posar un exemple, els estudiosos havien vist el problema psicològic del jove Lutero i era el sentiment de culpa, i no havien vist el problema teològic que era el d'una justícia pensada sobre la relació pare-fill; la mort sobre la creu vista com a reparació necessària. Així és com han donat una interpretació reductiva i insatisfactòria. La psicologia sola, sense tenir en compte l'ordre simbòlic, queda sotmesa cegament a la determinació històrica.

Per exemple Freud llegia poemes, mitologia, etc., per la ruptura/obertura. ¡No és impossible!, és possible. N'hi ha prou de veure el fort sentit de la necessitat simbòlica. Jo et dic quina és la resposta a aquesta necessitat simbòlica... -a vegades, no és tant donar una resposta-: és introduir en paraules la necessitat simbòlica, i això serà, si tu trobes la manera i el lloc de dir aquestes paraules ¡ja! dins la realitat social, llavors s'haurà fet un lloc.

Per concloure aquest diàleg, em sembla oportú afegir dues de les preguntes i respostes de l'interessant debat entorn del llibre, que l'autora, tal com deia abans, ens va oferir a la Llibreria Pròleg moments més tard. He fet aquesta petita selecció perquè la considero adient al tema que aquí ens ocupa.

- FINA BIRULES. Jo només volia dir com a lectora del llibre i com a persona que em dedico a la filosofia, que em sembla un llibre enormement important per dos motius. El primer, perquè permet repensar la relació entre pensament i política d'una forma poc tradicional, principalment sobre el fet de la política de les dones. Ja que es tracta de repensar el discurs filosòfic, i de repensar-lo des de l'experiència de si mateixa, i que potser...i ara entro en la segona qüestió, el llibre tracta de solventar, o de donar línies per a comentar. Això és, sobre el tema de la dificultat de dir l'experiència de si i que tu, Luisa, tradueixes amb aquell eslogan, que seria el leit-motiv del llibre, del saber estimar a la mare, i indirectament de l'ordre simbòlic

de la mare. La meua pregunta és una pregunta que ja t'he fet d'altres vegades, però que m'agradaria que ens en parlessis una mica més... i és que a mi em sembla molt clar el que és fer desordre simbòlic, és a dir, repetir un discurs en el qual no podem dir la nostra experiència, un discurs en què es dona per descomptat que la nostra identitat depèn d'una radical independència de la mare. Per tant, aquest seria el discurs en què fem desordre simbòlic...la pregunta és: Com es fa ordre simbòlic? I al mateix temps, si creus que des del teu llibre es podria dir (fent broma amb la filosofia contemporània), si ja tots els problemes de la filosofia estan resolts... i per tant, d'alguna manera des d'aquest llibre ja no hi té cabuda cap pensament que no sigui la recerca de discursos on es tracti de dir allò que no es pot dir. Per exemple la mística, o els intents de dir l'experiència històrica, o inclús la poesia que, per cert, no apareix en el teu llibre.

L.M. ¿Quanta civilització ha estat construïda, de fet, sobre l'amor femení envers la mare encara que no hagi estat posada en paraules? Qualsevol tipus d'escriptura és un intent més o menys assolit de fer dicible una experiència. La poesia és el tipus d'escriptura que d'una manera més directa aconsegueix aquesta dicibilitat. La meua és una escriptura que es recolza en la filosofia, en la política i en el sentit comú. La política de les dones m'ha obert un horitzó de dicibilitat. Dins d'aquest context jo tenia una formació i portava la càrrega de la metafísica del pensament patriarcal. Jo descobreixo, també amb l'ajuda del pensament de la Luce Irigaray, que aquesta metafísica occidental no havia posat paraules, no havia anomenat una experiència humana de primer ordre, la relació meua com a dona amb la meua mare com a dona.

Com fer ordre simbòlic són dues coses per a mi. La primera, tal com he dit abans, és veure en tota la història de la nostra cultura quanta civilització ha estat construïda de fet sobre l'amor femení envers la mare encara que no hagi estat posada en paraules. La segona, és entrar en l'abisme del meu propi desordre simbòlic, en la meua païra, en la meua angoixa, en el meu propi espai fosc, infernal, amb molt coratge, i trobar... poder elaborar aquesta matèria primera,

primera (original) de fantasmes... de paüra. En aquest segon treball em guia el sentiment de reconeixement envers la meua mare i envers les dones i homes que m'han donat quelcom.»

CAROLINE WILSON. Parles de cercar en la foscor de l'ésser aquell moment o temps de relació pura amb la mare, la mateixa que et dóna suport per aquesta recerca. Però jo voldria preguntar si vols dir que en el moment de recordar aquesta relació estàs tornant al moment de relació pura. Sembla que hi ha el moment, l'època, el temps en què la mare i la criatura tenen aquesta relació no afectada pel simbòlic patriarcal. Però... què passa si hi ha persones que no poden recòrrer a la memòria d'aquest moment de felicitat o d'harmonia amb la mare?

L. M. Aquesta és una pregunta que em posa a mi, que la rebo, en un important problema de llenguatge. Jo sóc filòsofa formada en un llenguatge raonant que no és adequat per donar resposta a aquesta pregunta. La teua pregunta requereix la capacitat expressiva del mite, penso en els misteris d'Eleusis on homes i dones eren iniciats en la relació de la filla envers la mare, perquè en els rituals d'aquests misteris se celebrava la història de Demèter i Persèfone. Com a filòsofa et dic que ningú no pot dir «tu sí», «tu no», «tu ara», «tu després»,... Això es refereix al cor mateix de l'enigma de la nostra existència. Aquest moment que tu dius de relació pura amb la mare és un moment que es troba dins d'una pràctica, el misteri d'Eleusis era una pràctica, es feia una pràctica d'iniciació per arribar al lloc simbòlic que tu dius. Això és una cosa que es troba en una iniciació».

El tema de l'amor femení envers la mare resta obert, com veiem, a tot un horitzó de possibilitats. Tal com l'autora diu, ella no pretén teoritzar ni ensenyar aquesta relació harmònica amb la pròpia mare, sinó tan sols deixar-la literalment enunciada com un senyal. Un senyal que apunta cap a un alt saber, tal vegada, el que pot arribar a tenir la intel·ligència femenina de l'amor (concepte que Muraro recull de Dante), sempre i quan pugui alliberar-se del mal ús que, d'aquest saber, n'ha fet el patriarcat en recloure'l a una maternitat servil, per

exemple, o a d'altres confins encara més complicats.

La certesa que el sentiment de reconeixement i d'agraïment envers la mare, que ens ha donat gratuïtament la vida i el llenguatge, és una guia cap al «partir de sí», es fa palesa quan topem frontalment amb la dificultat en saber estimar-la. Més encara si tenim en compte que, el fet de partir d'una mateixa és indissociable del fet de partir d'ella i amb ella. Es aquí, en topar amb aquest mur, on pot produir-se la davallada als propis abismes infernals, si una té el coratge suficient per deixar-s'hi anar. L'experiència em demostra que hi ha un dimoni que ens fa terror mirar de fit a fit: és el que ens representa, mostrant-nos com i de quina manera una reproduceix activament amb ella mateixa (i amb les altres persones significatives de la seva vida), *just allò* que de nena va sofrir passivament en la relació amb la seva mare. Allò que té a veure amb el com es va produir el tall mut i «obligatori» a la antiga afecció a ella. La relació amb la pròpia mare és l'original, primera i principal; per tant, és el fonament de totes les altres relacions i la que hi dona el sentit. Jo no sé si aquesta és una travessa inevitable, ni si això és vàlid per totes, el que sí sé és que d'entrada requereix una gran dosi de valor i que posteriorment aporta novetats alliberadores al sentit de la pròpia vida.